

*Мордань О.О.,
аспірант кафедри соціальної
і гуманітарної політики НАДУ*

Нормативно-правове забезпечення соціального захисту посиротілих дітей: проблеми та напрями вдосконалення

Статтю присвячено аналізу нормативно-правового забезпечення соціального захисту посиротілих дітей. Окреслено проблеми та напрями вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту дітей.

Ключові слова: соціально-правовий захист, діти-сироти, бездоглядні діти, безпритульні діти.

Мордань О.А. Нормативно-правовое обеспечение социальной защиты осиротевших детей: проблемы и направления совершенствования

В статье анализируется нормативно-правовое обеспечение социальной защиты осиротевших детей. Определены проблемы и направления совершенствования законодательства в сфере социальной защиты детей.

Ключевые слова: социально-правовая защита, дети-сироты, беспризорные дети, безприютные дети.

Mordan O.O. Regulatory provision of orphans' social care: problems and trends of improvement

The article is devoted to the analysis of law guaranteeing of orphans and children deprived of parental care. There is a description of problems and trends of law improvement in the area of children social care.

Key words: social-legal defense, orphans, street children.

Постановка проблеми. Обов'язок з утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, конституційно закріплений за державою. Правовою основою реалізації цього конституційного положення є національне законодавство про соціальний захист посиротілих дітей, що регулює відносини із надання їм соціальної, правової, матеріальної допомоги тощо. Однак аналіз існуючих нормативно-правових актів та практики їх реалізації свідчить про те, що на сьогодні ще не створена система правових умов для належного соціального захисту посиротілих дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дитячого сирітства має міжгалузевий характер. Досліджуване питання широко представлено у соціологічній, педагогічній, психологічній літературі. У межах науки "Державне управління" теоретичним підґрунтям дослідження соціального захисту дітей стали праці таких науковців: В.А.Скуратівського, М.В.Кравченко, П.І.Шевчук. У вітчизняній науці права окремі аспекти правового регулювання у досліджуваній сфері відображені в роботах О.М.Потопахіної, О.І.Карпенко, Л.М.Зілковської, Т.А.Стоянової, І.В.Ковальчук, М.В.Логвинової, Ю.Ю.Черновалюк, В.Ю.Москалюк. Однак, незважаючи на ґрунтовність наукових робіт, значне коло питань щодо правового забезпечення соціального захисту посиротілих дітей залишається недостатньо розглянутим.

Мета статті – проаналізувати основні нормативно-правові акти, що стосуються соціального захисту посиротілих дітей в Україні, та визначити напрями вдосконалення законодавства у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Соціальний захист є основним завданням соціальної політики держави, що ставить за мету забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня і якості життя. Міжнародні гарантії соціального захисту закріплені в документах Організації Об'єднаних Націй (ООН) та інших міжнародних та регіональних організацій [1, с. 305–307]. Серед документів ООН багато таких, що спрямовані на соціальний захист дітей, головним з яких є Конвенція про права дитини, ратифікована Україною у 1991 р.

Приєднання України до міжнародних норм права у сфері соціального захисту переорієнтовує державну політику щодо посиротілих дітей до суспільно визнаних стандартів, яких дотримуються високорозвинені цивілізовані країни, здійснює гармонізацію вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів [2]. Сьогодні в Україні змінено основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: законодавчо закріплено принцип пріоритетності сімейних форм улаштування дітей, розпочато реформування державної системи опіки, яке спрямоване на деінституалізацію неповнолітніх, створено правовий та фінансовий механізми розвитку альтернативних форм сімейного утримання тощо.

Про інтеграцію України в міжнародне правове поле щодо соціального захисту дітей, зокрема й тих, які залишилися без піклування батьків, свідчить набрання чинності низки інших міжнародних документів. Стали частиною національного законодавства Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифікований Україною у 2003 р.); Конвенція про контакт з дітьми (ратифікована у 2006 р.); Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (ратифікована у 2006 р.).

Соціальний захист дітей передбачений також актами Ради Європи та Європейського Союзу. Набрання чинності Європейською конвенцією про визнання та виконання рішень щодо опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми в Україні (ратифікована Законом України у 2008 р.) розширює можливості вирішення питань опікунства. Зазначена конвенція є правовою підставою для визнання і виконання іноземних рішень щодо опіки, вона “надає можливість ...забезпечувати належне вирішення проблем, що виникають у випадках, коли дітей неправомірно переміщують через державний кордон, а також запровадити механізми для поновлення опіки над дітьми у випадках її свавільного припинення...” [3].

Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута), ратифікована Україною у 2011 р., хоча і не запроваджує уніфікованого порядку усиновлення дітей, проте встановлює сучасні правові стандарти у цій сфері діяльності. Норми зазначеної конвенції передбачають низку нових положень, серед яких обов'язкове отримання згоди батька дитини на усиновлення, навіть у разі, коли дитина народжена поза шлюбом. Деякі положення Конвенції є обов'язковими для запровадження державами-учасницями у своє законодавство, а частина має рекомендаційний характер, прийняття яких залишено на розсуд кожної окремої держави [4]. Обов'язковими положеннями є загальні вимоги до умов дійсності усиновлення, переліку осіб, які повинні надати згоду на усиновлення, вимоги до усиновлювачів, а також наслідки усиновлення дитини.

Проблемним питанням удосконалення національного законодавства щодо усиновлення дітей залишається приєднання України до Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення (схваленої Гаазькою Конференцією з міжнародного приватного права у травні 1993 р.), яка на сьогодні

досі не ратифікована. Комітет ООН з прав дитини неодноразово наголошував на необхідності ратифікації Україною зазначеної конвенції. Проект Закону “Про приєднання України до Конвенції про захист дітей і співробітництво в галузі міждержавного усиновлення” чотири рази вносився Президентом України на розгляд у Верховну Раду України. Основні суперечки, що виникають під час обговорення законопроекту, стосуються діяльності агентств з міжнародного усиновлення. Законодавством України передбачено, що на території нашої держави не допускається будь-яка посередницька, комерційна діяльність у галузі усиновлення [5], що не відповідає ст. 32 вищезазначеної Конвенції, яка передбачає винагороду, що отримується в процесі усиновлення дітей [6].

На нашу думку, питання може бути врегульоване шляхом розмежування у національному законодавстві посередницької діяльності щодо усиновлення та діяльності професійної, що ліквідує суперечності та усуне перешкоди до ратифікації Україною зазначеної Конвенції. З огляду на сказане потребує також внесення змін у національне законодавство механізм діяльності неурядових організацій, які надаватимуть допомогу в міждержавному усиновленні.

Національне законодавство України щодо вирішення питань соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків, складають внутрішньодержавні нормативно-правові акти: близько 26-ти законів України, більше 30-ти указів Президента України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України тощо. Основними законами у цій сфері є: Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, закони “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей”; “Про охорону дитинства”; “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” та інші.

Аналізуючи нормативно-правову базу, необхідно спинитися на Сімейному кодексі України (далі – СКУ). Серед основних його положень – захист кожної дитини, забезпечення її сімейним вихованням, надання можливостей для духовного і фізичного розвитку.

СКУ дає правові визначення понять “дитина”, “сім’я”, прав та обов’язків у сім’ї, установлює форми і процедури соціального захисту прав дитини, у тому числі усиновлення, установлення опіки та піклування.

СКУ визначає обов’язки батьків щодо виховання та розвитку дитини та регулює питання неналежного виконання батьківських обов’язків, зокрема питання позбавлення матері, батька батьківських прав. У СКУ передбачені умови вилучення дитини із сім’ї. Зокрема, відповідно до ст. 170 суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків і без позбавлення їх батьківських прав, якщо залишення дитини у батьків є небезпечним для її життя, здоров’я і морального виховання [5].

До проблемних питань, які не знайшли відображення у СКУ, можна віднести неврегульованість питань щодо сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Окремі важливі напрями, пов’язані із захистом прав дітей, регулюються Кримінальним кодексом України, Житловим кодексом України. У вересні 2005 р. набрали чинності новий Цивільний процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства, які унормовують захист прав дітей у суперечках приватних осіб між собою та з державними органами, їх посадовими особами та іншими особами, які виконують функції держави.

Важливим у становленні законодавства у досліджуваній сфері є Закон України “Про охорону дитинства” (далі – ЗУПОД), який визначає охорону дитинства як “систему державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав” [7].

ЗУПОД вперше дає визначення таких важливих термінів, як “дитинство”, “дитина-сирота”, “дитина, позбавлена батьківського піклування”, “безпритульна дитина”. До недоліків цього Закону, з нашої точки зору, можна віднести відсутність юридичного визначення поняття “бездоглядна дитина” як складової дитячого сирітства.

Важливою з огляду на досліджуване питання є ст. 25 ЗУПОД, яка визначає поняття “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” як “особливий захист і допомогу з боку держави” [7].

Цією статтею визначаються також умови соціального захисту посиротілих дітей. Зокрема, держава гарантує право на житло, якщо дитину передано до навчально-виховного закладу. У разі відсутності житла, посиротілі мають право на першочергове його отримання. Гарантується надання матеріальної допомоги дітям-сиротам, які перебувають під опікою, у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях. Крім цього, держава гарантує працевлаштування категорійних дітей після закінчення навчання [7].

Зазначений перелік умов соціального захисту посиротілих дітей слід визнати неповним, оскільки не враховуються деякі інші заходи соціального захисту.

Тому, на наш погляд, базовим у сфері соціального захисту дітей є Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” (далі – ЗУ ОПУСЗ), що прийнятий Верховною Радою України у 2005 р. Цей Закон визначив правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, засади державної політики та перелік заходів щодо соціального захисту посиротілих дітей, закріпив повноваження органів опіки та піклування.

ЗУ ОПУСЗ надав органам опіки та піклування право на вичерпні заходи для влаштування таких дітей у сім'ї громадян України. Визначив, що до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дитина може бути влаштована лише в тому разі, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю (ст. 6) [8]. Усиновлення дітей, які є громадянами України, іноземними громадянами провадиться, якщо були вичерпані всі можливості щодо передачі дитини в сім'ї громадян України.

Зазначений нормативно-правовий акт значно розширив понятійно-категоріальний апарат системи соціального захисту посиротілих дітей. Наприклад, уперше було введено у законодавче поле термін “статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування” як “визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування” [8].

ЗУ ОПУСЗ дає юридичне визначення понять: “прийомні діти”, “прийомні батьки”, “батьки-вихователі”, “соціальний супровід”, “форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, “державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” тощо.

Особливої уваги заслуговує ст. 4 ЗУ ОПУСЗ, у якій відзначається, що основним інструментом соціального захисту посиротілих дітей є застосування 10 державних соціальних стандартів на рівні не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку [8].

Ідеться про мінімальне матеріальне забезпечення (харчування, одяг, взуття); житлове забезпечення; мінімальні стандарти щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця; разової державної фінансової допомоги після досягнення повноліття; щомісячного утримання дітей; медичного обслуговування; забезпечення іграшками, спортивним інвентарем та літературою; мінімальний стандарт забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; стандарт грошового забезпечення прийомних батьків та батьків-вихователів [8].

До недоліків зазначеного закону можна віднести відсутність юридичного визначення поняття “соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, його форм і видів. На важливість та необхідність уточнення цього питання звертають увагу і вчені-правники. Зокрема, О.М.Потопахіна зазначає, що у нормативно-правовому акті застосовуються різні терміни: “соціальний захист”, “матеріальна, соціальна та правова допомога”, “матеріально-технічне забезпечення”, “заходи соціального захисту” та інші, проте відсутність визначення поняття “соціальний захист дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування”, його форм і видів робить закон заплутаним та складним у правозастосуванні [9, с. 43].

У цілому ж ЗУ ОПУСЗ містить 40 статей, що суттєво вдосконалили законодавство про соціальний захист дітей.

Аналізуючи законодавство у сфері соціального захисту посиротілих дітей, неможливо оминати питання їх житлового забезпечення. Регулювання майнових питань – назріла проблема сьогодення, на розв’язання якої спрямовані норми Сімейного, Цивільного, Житлового кодексів України, Закону України “Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей”, Закону України “Про охорону дитинства” тощо.

Аналіз положень законодавчих актів дає можливість стверджувати, що вони вимагають здійснення контролю за збереженням житлових та майнових прав дітей на етапі вчинення правочинів з нерухомим майном, право власності на яке або право користування яким мають діти шляхом надання органами опіки та піклування згоди на вчинення зазначених правочинів [5; 10; 11]. У разі передачі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку (піклування), улаштування в прийомні сім’ї, дитячі будинки сімейного типу, будинки дитини чи школи-інтернати житлове приміщення, у якому вони проживали, зберігається за дітьми протягом усього часу їхнього перебування незалежно від того, чи проживають у житловому приміщенні з якого вибули діти, інші члени сім’ї [7].

Як захід соціального захисту житлових прав посиротілих дітей, орган опіки та піклування приймає рішення про збереження житла за дітьми та призначає опікуна над житлом дитини до досягнення її повноліття. Однак на практиці спостерігаються непоодинокі випадки відсутності бажаючих взяти на себе обов’язки опікуна над дитячим майном. Тому потребує розробки механізм здійснення нагляду за житлом посиротілих дітей, коли опіка над ним не встановлена.

Гарантії охорони майнових прав посиротілих дітей зафіксовані також у “Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов’язаної із

захистом прав дитини”, який передбачає відповідальність місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування за збереження житла посиротілих дітей і повернення його дітям після завершення їх перебування у відповідному закладі у належному стані [12]. Проте на сьогодні механізм збереження житла, особливо того, яке знаходиться у сільській місцевості, належним чином не розроблений. Не передбачено і законодавчого механізму фінансування заходів для відновлення (ремонт) житла.

У разі, коли у посиротілої дитини взагалі відсутнє житло, держава гарантує їй право на позачергове отримання житлового приміщення, яке має надаватися державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування за місцем походження дитини [12]. Однак, як правило, вільний житловий фонд відсутній, наявність соціальних гуртожитків ще не відповідає потребі, тому діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, житлом не забезпечуються і поповнюють ряди безпритульних.

Вважаємо, що існують серйозні прогалини у правовому полі щодо житлового забезпечення посиротілих дітей. Зокрема, потребують удосконалення механізми збереження житлової площі за посиротілими дітьми, отримання соціального житла тощо.

Нормативно-правовою базою для надання соціальних послуг дітям, зокрема тим, які залишилися без піклування батьків, є закони України “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю” (далі – ЗСРСДМ) та “Про соціальні послуги”.

Основним нововведенням нової редакції ЗСРСДМ є те, що суб’єктом соціальної роботи стала сім’я. У попередній редакції цього Закону суб’єктом соціальної роботи були діти та молодь. Зазначений Закон вводить також нове поняття “оцінка потреб дитини” як підґрунтя для планування та здійснення соціальної роботи, визначає основних суб’єктів соціальної роботи, розмежовує поняття “соціальне інспектування”, “соціальне обслуговування”, “соціальна профілактика”, “соціальна реабілітація”. Закон окреслює основні напрями державної політики щодо соціальної роботи із сім’ями, дітьми та молоддю, сфери та рівні здійснення такої роботи (державний, регіональний, місцевий).

Закон “Про соціальні послуги” (далі – ЗСП) визначив основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

У новій редакції ЗСП (зміни внесено у 2012 р.) визначено “складні життєві обставини” як такі, що “спричинені інвалідністю, віком, станом здоров’я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, унаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [13].

Відповідно до ст. 7 нормативно-правового акта, яка регламентує порядок надання соціальних послуг, зазначено, що безоплатно соціальні послуги надаються дітям, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв’язку із сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, жорстоким ставленням у сім’ї тощо [13].

ЗСП визначає також види соціальних послуг та форми їх надання. У ст. 5 зазначено, що основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Відповідно до Закону можуть надаватися такі види соціальних послуг: соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, інформаційні, інші послуги [13].

У зв'язку з тим, що порядок і умови отримання соціальних послуг передбачають звернення особи, яка їх потребує, з письмовою заявою до місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, ЗСП передбачає право органів опіки та піклування прийняти рішення про необхідність надання соціальних послуг стосовно осіб, які за віком чи станом здоров'я неспроможні самостійно прийняти таке рішення [13]. Ця норма Закону надзвичайно важлива, оскільки спрощує процедуру надання соціальних послуг дитині.

Актуальне питання надання допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, регулюється Законом України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" та прийнятими відповідно до нього іншими нормативно-правовими актами.

Згідно з чинним законодавством призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- 1) допомога при народженні дитини (мають право особи, які усиновили чи взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження);
- 2) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- 3) допомога при усиновленні дитини (введена з 2009 р.);
- 4) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Крім цього, з 2006 р. передбачена державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, а також тимчасова допомога на дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів.

Варто зазначити, що на сьогодні суттєво підвищені розміри державної допомоги сім'ям з дітьми. На особливу увагу заслуговує фінансова підтримка сімей, які усиновили дитину. Поряд з цим "діючу в Україні систему соціального захисту важко назвати ефективною, враховуючи, що вагому частку серед тих, хто потребує соціальної допомоги досі становлять сім'ї з дітьми, рівень бідності яких у 1,3 раза перевищує середньоукраїнське значення" [14, с. 14].

Висновки. Розвиток національного законодавства орієнтується на міжнародні вимоги та стандарти соціального захисту дітей, відповідно до яких змінюються і напрями державної політики у сфері забезпечення прав та інтересів посиротілих дітей. Разом з тим багато положень чинного законодавства мають декларативний характер, а ефективність механізмів реалізації правових норм на практиці ще є досить слабкою.

Потребує вдосконалення українське законодавство у сфері міжнародного усиновлення дітей. Важливою є ратифікація Верховною Радою України Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, схваленої 29 травня 1993 р. Гаазькою Конференцією з міжнародного приватного права. Необхідно передбачити державний нагляд та механізми діяльності неурядових організацій, які працюють у сфері міждержавного усиновлення.

Сьогодні в державі існують серйозні прогалини у правовому полі щодо житлового забезпечення посиротілих дітей. Не дотримуються передбачені чинним законодавством державні гарантії щодо позачергового отримання житлових приміщень. Тому потрібно прискорити розроблення механізмів забезпечення житлом посиротілих дітей: збереження житла, фінансування заходів для відновлення житла, розширення мережі закладів соціального захисту дітей, зокрема соціальних гуртожитків тощо.

В Україні протягом останніх років суттєво підвищені розміри державної допомоги сім'ям з дітьми. Однак існуюче законодавче підґрунтя не забезпечує достатньої підтримки всіх форм сімейного виховання. Особливу увагу необхідно зосередити на багатодітних родинах, опікунських сім'ях, а також тих, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Важливим напрямом удосконалення національного законодавства у сфері соціального захисту посиротілих дітей є формування понятійно-категоріального апарату. Це стосується насамперед Сімейного кодексу України, недоліком якого є відсутність системного підходу до розуміння явища сімейного неблагополуччя, яке він має врегульовувати. Також потребує доопрацювання законодавство України щодо дитячої бездоглядності, юридичне визначення якої на сьогодні відсутнє. До проблеми упорядкування термінології належить також уточнення поняття "соціальний захист посиротілих дітей", його форми та види.

Перспективи подальших досліджень. Особливу увагу, на наш погляд, слід приділити розробленню ефективних механізмів реалізації заходів соціального захисту посиротілих дітей.

Список використаних джерел

1. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. : у 2 ч. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. – К. : НАДУ, 2009. – Ч. 1. – 456 с.
2. *Кравченко М. В.* Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні / М. В. Кравченко // Держ. упр.: теорія та практика. – 2010. – № 2. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/index.htm>.
3. *Сніжко М. Б.* Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права / М. Б. Сніжко. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/19188>.
4. *Сніжко М. Б.* Принципи та положення Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) / М. Б. Сніжко. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/34812>.
5. Сімейний кодекс України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III в ред. від 13 черв. 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page>.
6. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, схвалена Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права 29 трав. 1993 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_365/page.
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III в ред. від 10 лип. 2011. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page>.
8. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січ. 2005 р. № 2342-IV в редакції від 7 черв. 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15/page2>.
9. *Потопахіна О. М.* Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа : монографія / О. М. Потопахіна. – Одеса : Фенікс, 2009. – 204 с.
10. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV в ред. від 13 черв. 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>.
11. Житловий кодекс Української РСР від 30 черв. 1983 р. № 5464-X в ред. від 19 квіт. 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/page>.
12. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24 верес. 2008 р. № 866 в ред. від 1 черв. 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>.
13. Про соціальні послуги : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV в ред. від 15 серп. 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
14. Національний звіт "Зведена III та IV періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції про права дитини". – К. : Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2007. – 174 с.